

Rösträtt och hallon?

Den östgötska rösträttsrörelsen

April 1991

ÖLFA:s skriftserie nr 3

Östergötlands läns
Folkörörelsearkiv

FÖRORD

ÖLFA:s skriftserie utges av Östergötlands läns Folkrörelsearkiv och har som syfte att sprida kunskap om och inspirera till vidare forskning om föreningslivets och folkrörelsernas historia, först och främst i Östergötlands län.

Detta tredje nummer avhandlar den östgötska rösträttsrörelsen, vilken är extra intressant då den utgör roten till den landsomfattande rösträttsrörelsen. Det var på Östergötlands landsbygd det började.

Om detta och vilka de framträdande kämparna var får man läsa i föreliggande nummer av skriftserien.

Uppsatsen har skrivits av universitetslektor Sven Hellström, som genom sin forskning om Linköpings historia är väl insatt i dessa spörsmål.

Detta nummers utgivande har möjliggjorts genom ekonomiskt stöd från Kulturnämnden i Linköpings kommun.
Ett varmt tack riktas till nämnden.

ÖLFA i april 1991
Börje Hjorth
Länsarkivarie

Fotnot. Omslagsbilden föreställer en rösträttsdemonstration i Linköping kring sekelskiftet.

DEN ÖSTGÖTSKA RÖSTRÄTTSRÖRELSEN

INLEDNING

Politikerna i Sverige stod under de sista decennierna av 1800-talet inför en rad svåra och viktiga beslut. Det gamla svenska ståndssamhället hade ändrats i grunden och börjat ersättas av ett klassamhälle. Jordbruket, modernäringen, hade genomgått en kraftig utveckling och industrierna började bli allt viktigare för den svenska ekonomin. Men det politiska systemet var det gamla. Den medeltida ståndindelningen med adel, präster, borgare och bönder bestod ännu vid mitten av 1800-talet och riksdagen hade, förutom att den var djupt odemokratisk, svårt att klara av den nya tidens stora politiska frågor. Det gamla indelningsverket måste ersättas av en ny försvarsorganisation, ett helt reformerat skattesystem måste arbetas fram, problemen om frihandel stod på dagordningen, många sociala problem som uppstått i samband med den stora samhällsförändringen pockade på lösning och krisen inom unionen blev allt besvärligare.

Många såg fram emot en ny tid då också Sverige skulle få en riksdag som bättre representerade befolkningen, och som hade större handlingskraft. 1866 började så en ny riksdagsordning gälla. En av Östergötlands mest betydande riksdagsmän, den liberale bonden Carl Anders Larsson i Maspelösa, såg beslutet om den nya riksdagen som sitt livs stoltaste ögonblick. I ett känsloladdat brev skrivet vid riksdagspulpeten omedelbart efter att beslutet klubbats, manade sin familj till tacksamhet mot de himmelska makter som låtit, "en av de största och oerhördaste händelserna inträffa, vars make icke spåras i världshistorien. Den stora politiska frågan, National Representationsförslaget, har segtrat!" Det var nu en gång för alla slut på adels- och prästvælde i riksdagen.

Men i själva verket var Sverige fortfarande ett av de mest odemokratiska länderna i Västeuropa. Rösträtten vid valen till riksdagen var nämligen mycket starkt begränsad. Bara manliga medborgare som hade kommunal rösträtt och en årsinkomst om minst 800 kr, eller ägde en fastighet taxerad för 1000 kr, hade rösträtt. Bara sex procent av svenskarna eller 20 procent av den manliga befolkningen kunde göra sin röst hörd vid riksdagsvalen. De ekonomiska spärrarna gynnade i första hand bondeklassen men uteslötte större delen av småfolket och arbetarna, för 800 kr var ingen låg årsinkomst. Men bestämmelserna gav också den något märkliga effekten att rösträtten varierade med de ekonomiska konjunkturerna. Under de goda tiderna på 1870-talet växte t ex valmanskåren men minskade under 1880-talets lågkonjunktur.

Vilka hade inflytande i de allt viktigare kommunala församlingarna, socknar och landsting? Jo, här var demokratin, kanske skenbart, något bättre därför att alla medborgare, män och kvinnor, som betalade skatt hade rösträtt. Men också här var många utestängda eftersom flertalet svenskar ännu hade kommunal skattefrihet. På 1880-talet betalade man t ex kommunalskatt på en årsinkomst som översteg 500 kr. De kommunala beslutandeformerna var emellertid än mer odemokratiska än riksdagens eftersom rösträtten var graderad vid besluten i den kommunala stämman eller fullmäktige. Man röstade efter s k fyrktal, vilket enkelt uttryckt innebar att skattens storlek bestämde röstetalet. I många socknar behärskades sockenstämman därför av någon eller några personer.

Opposition

Valsystemet bestod i drygt 40 år. Först 1907 fattade riksdagen beslut om allmän rösträtt för män vid val till riksdagens andra kammare medan kvinnorna fick sin rösträtt först 1921.

Men oppositionen lät inte vänta på sig. Den nya tvåkammarriksdagen hann knappast börja sitt arbete förrän rösträttsdebatten kom igång. I riksdagen blev kravet på utvidgad rösträtt den vanligast återkommande frågan. Under den ovan nämnda 40-årsperioden lämnades inte mindre än 276 ändringsförslag.

Frågan om demokrati engagerade också ett mycket stort antal svenskar utanför riksdagen, ja, den folkliga mobiliseringen torde vara ganska unik för sin tid i Europa. Författare som Viktor

Rydberg och Verner von Heidenstam, samhällsdebattörer och intellektuella i allmänhet som S A Hedin, företrädare för den liberala pressen och ett mycket stort antal oppositionsgrupper landet över arbetade för förändringar.

Vi skall här studera en av dessa - den östgötska rösträttsrörelsen. Varför? Jo främst därför att riksorganisationen, Allmänna rösträttsföreningen har sitt ursprung i Linköping och därför att rösträttsdebatten under en kortare tid var särskilt intensiv just i Östergötland. Vi börjar med en kortare översikt.

Kamp för demokrati

Den svenska rösträttsstriden berör oss kanske mer idag än tidigare. Kampen för demokrati och frihet inom de central- och östeuropeiska nationerna under 1980-talet har i hög grad engagerat oss. Skillnaderna mellan dagens Europa och Sverige för hundra år sedan är självfallet i de flesta avseenden mycket stora. Rösträttsstriden i Sverige utgick från sin tids förutsättningar. Men i grunden är problemet detsamma. Då som nu gällde kampen människans frihet och rättighet att själv ta politisk ställning.

En författare av folket, Theodor Nordqvist, som iakttog händelserna utifrån, har funderat över frågan varför rösträttsfrågan skapade sådant engagemang. Han skriver att 1900-talsmänniskan inte kan förstå den kraft som låg i väckelse- och rösträttsrörelsernas arbete. "Läseriet och den spirande rösträttsrörelsen voro kommunicerande kärnl oaktat de strävade till olika andliga och profana mål". Kraven att en vuxen själv skulle ha rätt att tolka de heliga skrifterna efter eget skön och själv ta politisk ställning var revolutionerande, menar han.

Liberalt motstånd

Som nämnts framkallade 1866 års rösträttsbestämmelser motstånd främst från liberalt håll. Det organiserades till att börja med av Nyliberala sällskapet i Stockholm. Politiker som den ovan nämnde S A Hedin och Julius Manckell och journalister som F T Borg från ÖresundsPosten sökte driva rösträttsfrågan inför riksdagsvalet 1869. Men de misslyckades och det liberala sällskapet upplöstes.

Efter följde många ganska heterogena organisationer men med ett gemensamt - rösträttskravet. Ett genomgående drag är emellertid att nu när valbestämmelserna syntes bli bestående för en längre tid, sökte man i ökad grad mobilisera folkets bredare lager. Det skedde framförallt genom de s k folkmötena, som tydligen efter dansk förebild började anordnas i Skåne omkring år 1870. Verksamheten spreds sedan över hela landet. Tanken med folkmötena var att alla medborgare skulle få möjlighet att ge sin mening till känna. Här diskuterades och här fattades resolutioner också i rösträttsfrågan. 1871 hölls ett femtiotal folkmöten landet över och här restes krav på rösträtt. Intressant är att man på många håll prioriterade en utvidgning av den kommunala rösträtten.

Den här sortens politiska aktivitet väckte till en början hån och grin i konservativa och byråkratiska kretsar, men blev vartefter ett allt vanligare inslag i det lokala politiska arbetet. Vissa riksdagsmän lärde sig att behärska folkmötena och också ibland utnyttja dem i eget syfte.

Ytterligare en organisation, som egentligen var arvtagare till de liberala sällskapen, och som hade rösträttsutvidgning som första punkt var Reformföreningarna. De agiterade och presenterade bl a mycket omfattande rösträttsupprop för riksdagen.

ÖSTERGÖTLAND

Under 1870-talet blev rösträttsarbetet i Östergötland och framförallt i Linköping mycket livaktigare främst genom att Isidor Kjellberg, ägare till tidningen Östgöten, började spela en allt betydelsefullare roll. Han var aktiv inom Reformföreningen och inte minst inom Arbetarföreningen och ville se rösträttskampen som en huvudfråga. Linköpings lilla Arbetarförening tog flera initiativ. 1873 drev Norrköpings och Linköpings arbetarföreningar en namnsamling som inte mindre än 27 arbetarföreningar landet över ställde sig bakom. Nästa kraftsamling gjordes 1879.

Också inom arbetarföreningarnas sammanslutning, Arbetarmötena, var Kjellberg en drivande kraft. Han fick i uppdrag att formulera utkast till rösträttsdeklarationer vid Arbetarmötena i Norrköping 1882 och i Örebro 1886.

Ett sammanfattande intryck är emellertid att Arbetarföreningarna hade svårt att skapa en rösträttsopinion. Föreningarna var alldeles för stadscentrerade, kanske också för idéliberala, och nådde inte ut med sitt budskap på landsbygden. Och det var där majoriteten av de rösträttslösa, småfolket, bodde.

Östgötsk liberalism

När vi nu påstår att rösträttsrörelsen fick särskild styrka i Östergötland påtar vi oss också uppgiften att söka finna förklaringar till att så blev fallet. Vi måste i en sådan diskussion undvika provinschauvinism och inte heller göra anspråk på att ge en heltäckande förklaring. Men en allmän och idéhistorisk intressant tes för Victor Svanberg fram i sin studie "Medelklassrealismen". Han karakteriserar Linköpings stift som ett upplyst stift i jämförelse med andra svenska stift. Här utvecklades vid sidan av universitetsorterna en egen kulturell identitet. Kanske var det så att beredskapen att ta emot nya idéer var större i Östergötland än på mångt annat håll. Att man i Linköping lyckades etablera och utveckla en så radikal tidning som Östgöta Correspondenten kan styrka Svanbergs tes.

Men det östgötska agrarsamhällets förändring är mycket en viktig förklaringsgrund. Vi bör först erinra om att de östgötska städerna var, bortsett från Norrköping, små och ekonomiskt sett av liten betydelse. Linköping var befolkningsmässigt inte större än ett par slättsocknar. I själva verket har landsbygden aldrig varit så tätbefolkad som på 1870-talet. Landsbygdsindustrin ökade kraftigt. Vid slutet av 1800-talet fanns fler industriarbetare på landsbygden än i Norrköping.

Samtidigt genomgick jordbruket en mycket dynamisk utveckling främst från 1840-talet fram till slutet av 1880-talet. Efterfrågan på spannmål var mycket stor och konjunkturerna var exceptionellt

goda på 1850-talet. Penninghushållning slog igenom med full kraft och att driva jordbruk kunde vara en mycket lönande affär. Det betydde att fastighetspriser skenade i höjden. Särskilt i Östergötland växte fram en bondeklass, en bondebourgeoisie, i stark konflikt med adeln. Den här gruppen tog tidigt till sig de ekonomiskt liberala budskapen. Jordbruk skulle vara ett företag och företag skulle styras av kapital och kunskap, hette det.

En grupp tongivande bönder anammade också det politiskt liberala budskapet. Främst tänker vi på Carl Anders Larsson, Maspelösa och Jonas Andersson i Häckenäs som i riksdagen samarbetade med det mest radikala partiet, Stockholmsliberalerna.

Båda riksdagsmännen lade förslag om sänkt rösträttsstreck. Det kan synas något märkligt att bonderiksdagsmän frivilligt var beredda att ge upp sin dominans - att säga av den gren som de själva satt på. Men förslagen behövde inte vara rent altruistiska utan i varje fall kortsiktigt taktiskt motiverade. Den stora frågan var kampen mot adeln och här kunde småfolkets röster på landsbygden vara av nytta. Frågan kom i ett annat läge när stadsarbetarnas rösträtt diskuterades.

Men utvecklingen hade också en annan och mycket mörkare sida. Den östgötska bondeklassens ekonomiska framsteg ledde bl a till en kraftig proletarisering. Torparna, backstugusittarna och andra av jordbrukets underklasser var särskilt talrika i Östergötland. Och här har vi den viktiga målgruppen i rösträttsagitationen.

Östgöten - en rösträttstidning

En annan viktig förklaring var fenomenet Östgöten, en för sin tid mycket effektiv opinionsbildande tidning, som helt prioriterade rösträttsfrågan. Den var, vilket kanske kan förvåna, under de första decennierna också de liberala böndernas språkrör. Ja, i själva verket var det böndernas pengar som gjorde det möjligt att driva tidningen.

Tidningen var i hög grad en mans produkt, Isidor Kjellbergs. Utan tvekan kan Kjellberg räknas till en av Sveriges mera betydelsefulla journalister. Han hörde till en uppmärksam politisk släkt. Center-högermannen Nils Wohlin hörde dit, liksom f ö socialdemokraten Ulla Lindström. Isidor Kjellberg växte upp i en ämbetsmannafamilj i Stockholm. Efter en kortare teknisk utbildning fick han så småningom anställning vid landets då mest uppmärksammade företag, Motala Verkstad, men drogs 1869 med i den stora emigrationsvågen till Amerika. Här prövade han på flera yrken och skrev bl a för svenska liberala tidningar.

Amerika gjorde ett outplånligt intryck på honom, han formade delvis här sin bild av Sverige efter att ha hört de svenska emigranternas berättelser om fattigdom, social orättvisa, religiöst och politiskt översitteri. Berättelserna stärkte honom i hans tro på Amerika och på de amerikanska och franska revolutionernas ideal om frihet, jämlikhet och broderskap. I en tid då symboler av olika slag betydde så mycket demonstrerade Kjellberg för Linköpingsborna på ett mycket konkret sätt sina ideal. På sitt tidningshus vid Storgatan, nybyggt 1891, flaggade han med

stjärnbaneret, trikoloren, rena norska flaggan och över ingången fanns en kopia av frihetsgudinnan.

Han hade en stark idealistisk tro på mänskligt förnuft. Fick den vanliga människan självbestämmande, var han förvissad om att de flesta orättvisorna i samhället skulle avskaffas. Att monarkin skulle ersättas av en republik var en självklarhet. Han kände vemod, skrev han i ett brev 1890, över klasskillnaderna i samhället och den "osjälvständighet och ödmjukhet medelklassen visade under överklassen och dess tjänstemannasvans, för att inte tala om underklassen som inte nått upp till rösträttsstrecket".

Det här ett ganska belysande exempel på Kjellbergs kraftfulla och utmanande språk. Men vi får akta oss för att idealisera honom. Det är svårt att värja sig från intrycket att han använde sig av en tidstypisk konventionell retorik. Vi kommer längre fram ge exempel på att han själv hade svårigheter att leva upp till de ideal han själv företrädde.

Östgöten var emellertid som journalistisk produkt kraftigt påverkad av den tidens amerikanska journalistik. Man arbetade med slagkraftiga rubriker och för en bredare allmänhet intresseväckande notiser.

Kjellberg hade en sådan position i svensk opinionsbildning att flera radikala journalister sökte sig till tidningen. En var Alfred Edling, en lantbrukarson som egentligen ville bli folkskollärare. Han antogs vid seminariet i Uppsala men kom i onåd för att han kritiserat katekesplugget och förordat en för barnen

bättre anpassad religionsundervisning. Händelsen väckte ett visst rabalder i den liberala pressen.

Edling var en person i Kjellberg smak. Han erbjöds utan vidare plats på Östgöten. "Man vill göra Er omöjlig på skolbanan. Vad mera!", skrev Kjellberg, "Lärarekallet hos vår svenska skola är väl icke så avundsvårt, det skulle helt visst draga ner Eder ande, som tycks mer än folks i allmänhet älska frihet och sträva mot ljuset."

Edling blev en av de liberala pressveteranerna. Han var verksam ända till sin död 1951. Hans penna var kanske inte så "spetsad" och han var nog inte heller en mästare i talarstolen, men en slitvarg i organisationsarbetet bl a som rösträttsrörelsens organisatör. Ja, flertalet av rösträttsrörelsens och frisinnades manifestationer fram till sekelskiftet organiserades av Edling.

Han hade inte Kjellbergs retorik, utan var mer jordnära i rösträttsarbetet. "Rösträtt och hallon" var hans slogan. Bara rösträtt var inte nog, den måste kombineras med ett arbete för bättre ekonomiska och sociala villkor och bättre hälsa. Det var främst Edling som initierade egnahemsrörelsen.

RÖSTRÄTTSKAMP

Enligt Alfred Edlings mening blev det mycket lättare att mobilisera opinioner under 1880-talet. Människorna ute i bygderna hade först " dunkla begrepp om samhället och sin ställning till detsamma men så vaknade liksom på en gång alla upp runt omkring vårt land om det orättfärdiga, det nedsättande, det oresonliga och det samhällskadliga i det förhållandet att största delen av de myndiga männen ej skulle ha något att säga till om i sitt eget land. Kvinnorna tänkte man inte på ännu".

De här iakttagelserna styrks av Theodor Nordgvist. Han började själv bli "samhälleligt" medveten på 1880-talet och understryker Östgötens betydelse i den politiska mognadsprocessen. I hans hem, småbrukarhemmet, läste man en "rejäl" tidning, Östgöta Correspondenten, och i hans hem "ringaktades Östgöten som ett både ovederhäftigt och farligt organ. Det hade emellertid småfolkets öra och hjärta i så hög grad, att nutidens yngre och medelålders människor, med sin uppsjö på tidningar av alla kulörer ej kan göra sig någon riktig föreställning härom.

På " Rappsta-Löta" (Rappestad socken) bodde endast småfolk, varav flertalet inte hade någon tidning. Men innanför Sjögestadsgränsen bodde en skomakare, som höll Östgöten. Den gick till låns i stugorna. Jag lärde där att även frihandlare kunde sitta inne med goda skäl, och det där med rösträtt kanske tålde att fundera på," skriver han.

En orsak till ökat engagemang var att motsättningarna ökade på landsbygden. Man kan uttrycka det så att den politiska pendeln i Östergötland som vi sett svängde ganska långt åt vänster vid 1800-talets mitt nu i stället fick ett högerutslag. Orsaken var främst jordbrukets, främst spannmålsodlingens, svåra kris. En väg ur krisen var att införa skyddstullar för att värja lantbruket mot kraftig import. Östgötopolitikerna, i varje fall de som satt i riksdagen var nu tullvänner, protektionister. Ja i själva verket hade agitationen för tullar börjat i Östergötland.

Fred och rösträtt

Vänstern, främst liberaler och socialdemokrater drevs av ett imponerande föreningsbildningspatos under 1880-talet. Det var i stort samma grupp en liten kärntrupp som stod för praktiskt taget allt organisationsarbete. För Linköpings del började det med Fredsföreningen som anslöts till Freds- och skiljedomsföreningen. Den bildades 1886 och initiativtagare var Isidor Kjellberg. Övriga ledamöter var två radikala frikyrkopastorer A Andersson och G Jäder, Alfred Edling, snickaren C W Lindroth, tapetseraren C H Moselius, sadelmakaren C J Johansson, byggmästaren F Pahlman lokomotivföraren C Hilton och läroverksajunkten A Sterner.

Fredsföreningen blev en mötesplats för radikalt väckelsefolk och politiska vänstergrupper. En iakttagelse är att praktiskt taget alla var inflyttare till Linköping. Socialdemokrater var C Hilton, en av de ledande männen i Linköpings arbetarrörelse, och C Moselius, den verkliga pionjären. Han kom från Åtvidaberg där han

deltagit i fackligt organisationsarbete och kommit i onåd på bruket, var verksam i en rad vänsterföreningar i Linköping och emigrerade i början på 1890-talet till USA efter en rad motgångar i staden. Nämnas bör att han var drivande i Arbetarklubben, en socialistisk diskussionsklubb där huvuddelen av de ovan nämnda personerna förekom.

Föreningen hade efter ett års verksamhet bara 150-talet medlemmar, en mindre del vänsterfolk och majoriteten intressant nog beväringar på Malmen. Alfred Edling och Oskar Olsson, "med skägget", sedermera en av Linköpings mest kända socialdemokrater, var organisatörer. Båda ynglingarna var beväringar på Malmen sommaren 1886 och lyckades organisera ett hundratal kamrater.

Fredsfrågan berörde i hög grad rösträttsfrågan. Enligt Kjellbergs synsätt var krig uteslutet om folket fick ge sin mening tillkänna i val av ombud till riksdagen. Uppenbart spelade fredsföreningen på tillfälliga antimilitära stämningar. Det var emellertid en bräcklig grund för ett mera långsiktigt arbete.

Rösträttsföreningen

1886 föreslogs en kraftsamling från Stockholms håll. Man borde landet över koncentrera arbetet på rösträttsfrågan genom att bilda rösträttsföreningar. Resultatet blev inte lysande. De flesta föreningarna tynade bort. I Östergötland hörsammades uppmaningen

vid Motala Verkstad, Boxholms bruk och i Skärkinds socken. I varje fall i Skärkind kom rösträttsaktiviteten att bestå.

I Linköping skedde en nystart i april 1887 och här ser vi början på vad som skulle bli en riksomfattande folkrörelse. Alfred Edling föreslog nu att Fredsföreningen skulle ombildas till en rösträttsförening. "Nu är det så att intresset för fredssaken icke visat sig så stort att det förmått att fullt hålla föreningarna uppe; så i Linköping, så ock på andra ställen", skrev Edling. "Om en rösträttsförening härjämte bildades hos oss, skulle helt säkert fredsföreningen tyna bort alltmer", fortsatte han. "Men då ingen av fredsföreningens medlemmar kan hysa några betänkligheter mot en rösträttsförenings strävanden, utan då tvärtom fredsvännerna måste betrakta den allmänna rösträtten såsom enda medlet för genomdrivande av sina önskningsar, så anser jag det som det naturligaste ifall vår fredsförening ombildas på så sätt som jag föreslagit", avslutade Edling.

Edlings förslag väckte till en början inte någon större entusiasm. C H Moselius motsatte sig till en början förslaget, men gav senare vika och i juli 1887 bildades Linköpings rösträttsförening. I interimstyrelsen ingick Edling, Moselius och skomakare G Nilsson. Stadgarna var lätt avklarade för fredsföreningens stadgar utgjorde grunden och fick bara ett tillägg som klargjorde att man skulle arbeta för den allmänna rösträttens införande. Man skulle sprida skrifter och anordna möten och diskussioner. Viktigt var, och det kanske var det nya, att föreningen skulle söka vinna framgång på landsbygden.

Rösträttsrörelsen blev en enhetsfront för liberaler och socialister. Däri låg dess styrka under uppbyggnadsskedet men också dess svaghet på längre sikt.

Arbetet drevs med stor intensitet. Under hösten 1887 utgavs en broschyr, Rösträtt eller revolution, skriven av främst Kjellberg, Edling och Moselius. Förutom presentation av den nya rörelsen innehöll broschyren skarpa angrepp på godsägarväldet på den östgötska landsbygden. Medlemmar strömmade nu till. Redan tidigt på hösten hade föreningen mer än 2000 medlemmar, de flesta från landsbygden. Interimstyrelsen fann resultatet av kampanjen så uppmuntrande att man i stället beslöt att bilda Östergötlands Rösträttsförening. Linköpings rösträttsförening fick bestå som en filial under den nya länsavdelningen.

Linköping dominerade emellertid den nya styrelsen. Vid det konstituerande utsågs nio ledamöter i den nya styrelsen, inte mindre än sju var Linköpingsbor. Lindroth valdes till ordförande Edling till sekreterare och Hilton till kassör. De övriga var W Isaksson, typograf och socialdemokrat, samt Jäder, Moselius och G Nilsson. Också den här styrelsen var således sammansatt av socialdemokrater och liberaler. Men samarbetet fungerade inte särskilt bra.

Medlemmar

Östergötlands rösträttsförening var ett ganska märkligt fenomen inom svensk opinionsbildning under 1800-talet. Medlemsutveckling och aktivitet var mycket imponerande. Men storhetstiden blev kortvarig.

1890 rapporterade föreningen 15 000 medlemmar i 110 filialer. Året efter företogs en namninsamling för att stödja en motion i riksdagen. Totalt i landet sände 241 föreningar in adresser, men inte mindre än 142 av dessa kom från Östergötlands rösträttsförening, varav 98 kom från Östergötlands län. 1891 och följande år var aktiviteten som störst. Då hölls inte mindre än 929 rösträttsmöten och föreningens skrifter spreds i över 100 000 exemplar! Åren därefter mattades föreningen p g a inre strider men antalet filialer var högt.

Linköpingsfilialen var inte oväntat den största med omkring 700 medlemmar. Vi har en förteckning över medlemmarna i Linköping för år 1892 och den visar att filialen lyckats samla stora grupper av lägre hantverkare och arbetare samt i undantagsfall någon från högre socialt skikt, bortsett från anställda på Östgöten förstås. Filialens festligheter hölls oftast i Vernerska trädgården som ägdes av en av Kjellbergs sympatisörer, A P Andersson.

Östergötlands rösträttsförening fungerade en tid som riksförening genom att organisationer utanför länsgränserna anslöt sig. Det var i första hand fackföreningar från hela landet men också ett antal nykterhetsorganisationer.

De flesta filialerna bildades emellertid på den östgötska landsbygden. Rösträttsföreningen var i hög grad en landsbygdens folkrörelse.

Theodor Nordqvist, skriver på ett mycket levande sätt om verksamheten och om människorna som attraherades av rösträtts-

rörelsen. Han menar att den övervägande delen av medlemmarna var knektar. "I Askeby", berättar han, "fanns i början av 1890-talet en rösträttsförening, vars styrande mästare var livgrenadjären P J Ljung. Han var av ett stridbart kynne och var illa liden av de tongivande i socknen. På sitt torp reste han en stång, från vilken han lät en röd duk (rösträttsflaggan) blåsa ut. Den duken hade förmåga att reta lika bra som dess pendang på en spansk arena".

Nordqvist berättar att för flertalet besuttna framstod rösträttsrörelsen som en allvarlig inre fara. Själv hade han, motståndare som han till en början var, utkämpat och också förlorat sin första politiska debatt med en stalldräng, A H Petterson, som av allt att döma kunde sin Kjellberg.

Att rösträttsrörelsens majoritet också på landsbygden utgjordes av småfolket står utom allt tvivel. Men iakttagelsen att de indelta soldaterna spelade en framträdande roll är mycket intressant - och av allt att döma riktig. Vi kan bygga våra iakttagelser på valen av rösträttsfilialernas styrelse i centrala Östergötland. Här var knektarna i klar majoritet, ett förhållande som öppnar nya och intressanta frågeställningar om de indelta soldaternas roll i förändringarna på landsbygden. Vi vet att de också engagerade sig i frågor om sjuk- och begravningskassor samt i vissa fall i uppbyggnaden av lanthandeln.

Bönderna var en nyckelgrupp för rösträttsrörelsen. Det är naturligt att tidningar som Östgöten sökte lyfta fram rösträttsvänliga bönder. Bondeopinionen var självfallet inte entydig. För många framstod rösträttsrörelsen, som Nordqvist menar, som ett

allvarligt hot. Men å andra sidan uttalade garvade mötestalare som sadelmakare C Johansson tillfredsställelse med att "många lantmän deltog i arbetet i synnerhet sedan de fått klart för sig att vårt program inte omfattade kommunala ekonomifrågor utan den politiska rösträtten." Vi kan, men det för för långt i detta sammanhang, ge ganska många exempel på lantbrukare som stödde rösträttsrörelsen.

Verksamheten

Arbetet inriktades i huvudsak mot två områden, dels att påverka riksdagsvalen och dels genom att skapa en folklig manifestation för rösträtt. Direkt påverkan vid riksdagsval gjordes tydligen endast vid 1890-års viktiga andrakammarval. Man trodde sig då ha vissa möjligheter att bryta ned "tullsamhället" och ordnade i Östergötland den s k 13-julikampanjen. Här avkrävdes riksdagsmännen ställningstaganden i rösträttsfrågan. Men kampanjen misslyckades.

Viktigare var då de politiska manifestationerna. En förklaring till bevisligen stor anslutning till rösträttsmötena var att man sökte ge dem liv och färg. Och det var något nytt på landsbygden. Edling menade att Kjellberg i USA lärt sig metoder för att skapa uppmärksamhet kring kampanjer. Så här berättar t ex Östgöten om rösträttsmötet i Örtomta den 20 september 1890: "I Örtomta hölls förleden söndag vid Ring ett rösträttsmöte, besökt av ca 800 personer. Skärkinds rösträttsförening, som samlats vid Skärkind till ett antal av 150 kom tågande, företrädd av en musiksextett

samt en utmärkt vacker flagga. Dessutom infunno sig Gistads och Borkhults m fl föreningar. Lantbrukare Carlsson hade upplåtit en större tomt varå uppförts musikläktare och talarstol, prydd med flagga och grönt. Herr Johansson (sadelmakare C Johansson) höll ett längre föredrag som åhördes med stor uppmärksamhet och bifölls med starka handklappningar."

I Nykil, Slaka och Skeda hölls liknande om än inte så stora sommarfester. Också rösträttsfilialerna i Vreta kloster, Ljung och Flistad var aktiva.

1890 deltog föreningarna från Gullbergs härad i första majdemonstrationen i Linköping. Också andra folkrörelser samordnade sina kampanjer med rösträttsrörelsen. Det gällde i första hand väckelse- och nykterhetsrörelserna men också i några fall sjukkasserörelsen. Allt sammantaget kan vi se rösträttsrörelsen som en vänsterrörelse på landsbygden. De flitigaste talarna var nämligen sadelmakaren C Johansson, dosmakaren C Hägglund båda Linköpingsliberaler och kopparslagaren O M Eklund med förankring i väckelserörelsen.

Budskapet

Men vilket budskap fördes ut från talarstolarna, i Östgötens spalter och i rösträttsrörelsens agitationsskrift Flygbladet? Den var ju en samlande organisation för en rad frisinnade, liberaler och socialdemokrater som främst var avsedd för agitation. Det är ju uppenbart att rörelsen i en sådan situation hade svårt att profilera sitt budskap.

Statsvetaren Torbjörn Vallinder, som analyserat rösträttsrörelsens ideologi, menar att den saknade tydlig partifärg. Man tvangs arbeta på olika ideologiska nivåer och med olika metoder vilket ger en något förvirrande bild av rörelsens idévärld. De gamla lantmannakonservativa argumenten, som följde i svang ända in på 1920-talet, och som hävdade att makten borde ligga hos den betänksamma och stilla allmogen måste bemötas på ett sätt, de idékonservativa med andra argument. Och samtidigt gällde det att formulera budskapen så slagkraftigt att de kunde engagera småfolket i samhället.

Vallinder menar att i rösträttsrörelsens bärande ideologi var de naturrättsliga idéerna. Rösträtten var en rättighet som måste tillkomma alla människor. Kjellberg arbetade ofta i diktens form, inte alltid med så lyckat resultat bör väl påpekas. Följande dikt passar, menar Vallinder, väl in i den naturrättsliga idévärlden:

Bildom föreningar över allt
 samlom oss under fanorna.
 Anspråket, vårt, i hövisk gestalt
 leder från himlen anorna
 Människa föddes människa lik,
 frihet var ämnad alla:
 frihet att, fattig, frihet att, rik,
 lyda och befalla;
 frihet att rådslå om och stifta den lag
 som vi skola följa, både du och jag.

Ett hos Kjellberg ofta återkommande argument var att allmän

rösträtt var av stor nytta för nationen. Hos folket fanns helt outnyttjade kraftkällor som skulle kunna verka bara penningstreckets avskaffades. Vi känner igen argumenten från fredsrörelsen; den viktigaste garanten mot krig, ja alla orättvisor i samhället skulle försvinna bara folket självt fick bestämma. Vid arbetarmötet i Norrköping antogs ett uttalande i huvudsak skrivet av Kjellberg. Här framhölls just att genom "rösträttens utsträckning till kroppsarbetarna skola dessa höjas i intellektuellt, moraliskt och socialt avseende, och samhällets bästa i högsta grad befördas, då det erhåller ett utomordentligt tillskott av krafter, som i detta avseende nu ej komme till nytta och då samhällets lugna utveckling är beroende av en harmonisk utveckling mellan alla dess medlemmar..."

Rösträttsrörelsen sökte således i officiella sammanhang undvika att dras in i dagsaktuella frågor. Det var svårt nog att hålla ihop rörelsen. Men från talarstolarna var budskapet ett annat. Där kunde man inte nöja sig med högtidliga deklARATIONER. Kjellberg själv kopplade t ex vid ett tillfälle ihop både den infekterade unionsfrågan och frågan om försvaret med rösträtten. Och ute på landsbygden vävdes rösträtten samman med ett flertal dagsaktuella problem.

POLITISKT BRAK

Makten över Östergötlands rösträttsförening låg i Linköping. Årsmötena hölls oftast här och kampanjarbetet utgick härifrån. Litet förenklat kan den partipolitiska situationen inom rörelsen uttryckas så att socialdemokraterna var starkast i Norrköping, Linköping och Motala, medan liberalerna hade sin ledning kring Östgöten i Linköping och sina anhängare på landsbygden.

Enigheten varade inte länge. Redan 1889 började motsättningarna hårdna för att kulminera 1892. Striden utspelades i första hand i Linköping, mellan Östgöten och socialdemokraterna i staden.

En allvarlig motsättning uppstod kring frågan om kvinnlig rösträtt. Kjellberg hävdade att frågan skulle skjutas på framtiden därför att den kunde orsaka splittring. Men den fördes ändå vid ett flertal tillfällen fram av socialdemokraterna i Norrköpingsfilialen och fick stöd av partikamraterna i Linköping. Från Östgötens sida misstänkte man att syftet just var att splittra föreningen.

Tidningen riktade nu kraftig kritik mot socialismen i allmänhet och mot Norrköpings socialdemokrater i synnerhet. "Renhållningsarbetet" riktades därefter mot Linköping. Resultatet blev att motsättningarna mellan Östgötengruppen, Kjellberg, Edling, C Johansson och C Hägglund, och socialdemokraterna blev allt tydligare. En av orsakerna var att Kjellberg själv också utåt tog ledningen och sköt den mer kompromissvillige Edling åt sidan.

Avsikten med Östgötengruppens agerande var uppenbar. Liberalerna skulle ta ledningen i rösträttsrörelsen.

Motsättningarna drevs till sin spets vid Östergötlands Rösträttsförenings sjätte årsmöte i Vadstena 1892. Kjellberg fick som ordförande föra krig både mot Östgöta Correspondenten och Linköpings socialdemokrater. Båda bataljerna fick rättsligt efterspel.

Den konservativa kritiken mot Kjellberg var våldsamt. Han stämplades som landsförrädare eftersom han lyckats genomdriva ett beslut om att lyckönska norrmännen i deras strävan för frigörelse från Sverige. Det var ingen åtalbar åtgärd men ÖC:s chefredaktör, B Hägge, lyckades finna en angreppspunkt genom att hävda att Kjellberg vid ett tillfälle kraftigt förolämpat sina politiska motståndare. Kjellberg väckte tryckfrihetsåtal men förlorade.

Konflikten med Linköpings socialdemokrater gällde också procedurfrågor. Kritiken gjorde gällande att Kjellberg missbrukat sin ställning som mötesordförande.

Kjellberg gick nu till våldsamt angrepp på Linköpings socialdemokrater, "som inom Linköpings många föreningar, kassor och loger gjort sig kända och skydda, såsom i hög grad simpla, opålitliga människor, fullkomligt opålitliga föreningsmedlemmar." Nu väcktes också tryckfrihetsåtal från socialistiskt håll. Tidningen förlorade båda, men den ansvarige utgivaren, som nu var Alfred Edling, befann sig när domen föll i USA. Nämnas bör att Kjellberg 1890 överlätit ansvaret för Östgöten på Edling troligen därför att

hans hälsa var sådan att han knappast skulle klara ytterligare en fängelsevistelse. Edling återvände till Linköping efter ungefär ett år för att efter en kortare tid flytta till Sundsvall och senare till Eskilstuna.

Liberal seger i Linköping

I Östergötland höll huvudfrågan, rösträtt för män, under 1890-talet på att alltmer komma i bakgrunden för den partipolitiska uppörelsen mellan liberaler och socialdemokrater.

Östergötland var inte längre rörelsens centrum, för 1890 hade Sveriges allmänna rösträttsförbund bildats. Stockholm var nu huvudorten och här styrde David Bergström, Fridtjuv Berg m fl. Nu följde de Allmänna rösträttsmötenas tid och här hade Östergötland visserligen omkring 10 procent av delegaterna men saknade en stark företrädare, särskilt efter Isidor Kjellbergs död 1895.

Östergötland blev nu en rösträttsprovins lik de flesta andra. Särskilt Alfred Edling iakttog med stigande bitterhet hur det nya ledargarnityret gång efter annan förringade det arbete som utförts i Östergötland.

Lokalt vändes emellertid nederlaget i Vadstena till en liberal seger. Kjellberg tog 1893 makten i Linköpingsfilialen och fortsatte att intensivt angripa socialdemokraternas nya organisation, Nya arbetarföreningen, egentligen Arbetarklubben i ny form.

Arbetarrörelsens ställning hade aldrig varit stark i Linköping, men nu blev situationen allt hopplösare. C Moselius gav upp och lämnade Linköping.

Också den gamla rösträttsföreningen lämnades åt sitt öde. Rösträttsrörelsen var nu en rent liberal fråga, särskilt sedan man 1893 bildat Linköpings demokratiska rösträttsförening. Den hade ett liberalt program. Egnahemsfrågan, Edlings hjärtefråga, fördes upp på dagordningen men också fredsfrågan aktualiserades på nytt. Men rösträttsfrågan var nu borta som enskild fråga.

1899 hölls det tolfte och sista årsmötet med Östergötlands rösträttsförening. Inte några delegater vare sig från Linköping eller Norrköping var betecknande nog närvarande. Man enades om att omvandla länsorganisationen till Östergötlands medborgarförbund, en frisinnad organisation.

Det sista Allmänna rösträttsmötet hölls i Arbetarföreningens lokal i Linköping 1900. Valet av Linköping som mötesplats symboliserade att cirkeln var sluten. Från socialdemokratiskt håll framhölls att föreningen spelat ut sin roll och att rösträttsfrågan fortsättningsvis skulle drivas inom partiet. Mötets frisinnade majoritet var enig med socialdemokraterna om att det saknades förutsättningar för att driva föreningen vidare.

Rösträttsrörelsens betydelse

Torbjörn Vallinder har sammanfattat rösträttsrörelsens betydelse nationellt sett. Dess praktiskt-politiska arbetet var resultatlöst, menar han. Rösträttsbestämmelserna hade inte ändrats i något avseende när Allmänna rösträttsföreningen höll sitt sista möte i Linköping år 1900.

De idépolitiska insatserna var heller inte betydande trots att profiler som Adolf Hedin, Isidor Kjellberg och Karl Staaff arbetade inom rörelsen. Opinionsläget var emellertid ett annat vid sekelskiftet, men frågan är vilken roll rösträttsrörelsen spelat i den förändringen.

Inte desto mindre finns det, menar Vallinder, ett samband mellan rösträttsrörelsens verksamhet och rösträttsfrågans växande roll under 1890-talet och viktigt var att det var den första stora folkrörelsen som "energiskt förfäktade folkstyrets idéer, den första organisation som på bred front tog upp striden med det dåtida samhällets byggnad och härskande politiska och sociala uppfattning. På detta sätt bidrog rörelsen till att hos medborgarna skapa tro på deras förmåga att utan inskränkningar ta del i landets styrelse..."

Men den östgötska rösträttsrörelsen och dess förhistoria ger oss också kunskap om vilka krafter som drivit fram det frisinnade partiet. Frisinnade landsföreningen är ju inget annat än en direkt fortsättning på rösträttsföreningarna. Ett studium av rösträttsrörelsen är därför också ett studium av en frisinnad partibildning i Sverige.

REFERENSER

Framställningen bygger i huvudsak på Linköpings historia del 4, Linköping, 1978 på Linköpingsbygden, Linköping 1986 samt på Torbjörn Vallinder, I kamp för demokratin, Lund 1962.

Kompletterande uppgifter har hämtats ur Edlings efterlämnade papper, som finns tillgängliga vid Universitetet i Linköping.